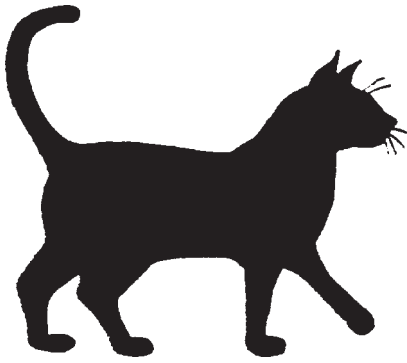

ISSN 1401-548X
Årg 10 Nr1

”Hänna köm ägge bårte katta!”

DAUM-KATTA

VINTERBLAD FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ, 2004

Kvinnorna tar hand om fårköttet från en sen fårslakt i byn Gallejaur, Arvidsjaur sn. 12 november 1956. Köttet torkas i spisen. Bilden kommer från en bebyggelsehistorisk undersökning gjord av Ernst Westerlund år 1956. FFÖN 404:2, s.168

”Hänna köm ägge bårte katta!” Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant ’Nu kommer ägget ur kattan’. Innebörden är ungefärligen – med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden: ’detta är pudelns kärna’.

Ur våra almanackor 2004

CBH = Claes Börje Hagervall, **CL** = Camilla Larsson, **KD** = Kicki Djärv, **OW** = Ola Wennstedt, **SI** = Susanne Idivuoma, **SM** = Susanna Melin, **SL** = Staffan Lundmark, **SO** = Susanne Odell.

6/1-18/2 Träffar med dansare och spelmän om "Slängpolska från Västerbotten" vid sju tillfällen, KD.

22-23/1 Konferens om samisk forskning. Hattfjeldal, Norge. SL medverkar med presentation av SOFI och DAUM.

3/2 Inspelning av pensionärgruppen i Knaften, SO, SL.

9/2 Sveriges Radio P2, Mitt i Musiken. SO berättar om sitt projekt "Kvinnor som spelmän".

12/2 Upphovsrättsseminarium, Forskningsarkivet.

20/2 Seminarium vid Umeå Universitet inom ett samarbete på musikområdet mellan Högskolen i Nesna, Norge, Umeå universitet och DAUM. SL medverkar, SO.

20-21/2 Tre framföranden av rekonstruktion av slängpolska från Västerbotten på Umeå Folkmusikfestival, KD, SL.

25/2 SL berättar: "Nysätra och Bygdeå socknar i arkivet" arr: Robertsfors bibliotek och Västerbottens Museum, inom projektet "Informations-Öar".

4/3 Samisk vecka i Umeå. SL och Jörgen Stenberg, föredrar om jojksamlaren Karl Tirén. Stadsbiblioteket i Umeå, SL.

6/3 Swedish Ragtime Society. Årsmöte, Svenskt Visarkiv, Stockholm. SL berättar om den gåtfulle pianisten Leif Lundmark, "Lee Lunmar".

16/3 TV- och VK-intervju om Edward Larssons runor och Kensingtonstenen, SL, OW.

16/3 Demonstration av slängpolska från Västerbotten för Björkstalaget, KD.

26/3 Möte med Kennet Johansson, Kirunas Rötter, OW.

22-23/4 Möte med representanter för Högskolen i Nesna och Umeå Universitet, SL.

26-27/5 Folkminnesdagar i SOFI:s regi i Göteborg, KD, SL, SO, OW.

28/5 Samarbetsmöte, NorFa. Deltagare från Högskolen i Nesna, Umeå Universitet Universitetet i Tammerfors och DAUM, SL.

2/6 Internutbildning i Språkhistoria av CBH.

8/6 SL berättar: "Fredrika i arkivet" arr: Biblioteket i Fredrika och Västerbottens Museum, inom projektet "Informations-Öar".

14-16/6 Arkivnätverkets studieresa till Mo i Rana.

14/8 Folkmusikfest, Gammlia, SO.

17-18/8 Samernas riksförbunds årsmöte, Vilhelmina, samt firande av Vilhelmina sameförenings hundraårsjubileum i Fatmomakke, SI.

25-27/8 "7. Nordiske Jazzforskningskonferens, Odense", SL.

1/9 DAUM:s planeringsdag, på Bruksgården i Hörnefors.

2/9 Studiebesök vid. Pengsjö museum, med möte om muséets arkiv, SL, SI.

8-9/9 "SOFI-dagar" i Uppsala.

30/9-1/10 Nybyggarseminarium Vilhelmina, OW.

5/10 Internutbildning på DAUM i Normativ stilistik, CBH.

8/10 Seminarium. Samarbetsnämnden för folklig dans, Stockholm. SL, KD.

11/10 Seminarium "Folkrätten och samerna", arr. Röda Korset. UmU, SI.

12/10 Till Ullånger, studiebesök hos dokumentatören Bertil Järneström, OW, SL.

24/10 Medverkan vid invigning Västerbottens Museums nya stadsutställning ForUm.

25/10 Referensgruppmöte NKFC, Övertorneå, OW.

25-26/10 Administratörsutbildning i imCMS, Visby, CL.

26/10 Möte med Stefan Bohman på Musikmuseet, Stockholm, SO.

1/11 Redaktionsmöte, Vilhelmina, OW.

2/11 Språkvårdsfestival, Umeå universitet, KD.

3/11 Internutbildning på DAUM i Deskriptiv stilistik, CBH.

8/11 Träff med Fatmomakke sameförening ang. ortnamnsdokumentation, SI.

13/11 Arkivens dag, Västerbottens museum, SO, SL.

16/11,10/12 Seminarium vid DAUM om umesamiskan under ledning av prof. em. Olavi Korhonen. Deltagare: doktor-ander från Umeå universitet, Sametingets språkkonsulenter samt lärare vid Storumans folkhögskola.

17/11 "Om Bockträsk i arkivet" föredrag av SL i Bockträsk, arr.: Sorsele bibliotek och Västerbottens Museum.

17/11-8/12 Tre träffar med Umeå sameförenings studiecirkel om samiskt liv i Umeå, SI.

23-25/11 Folkmusikarkivmöte i Västervik, om upphovsrätt och brukarrätt, KD, SL, SO.

2/12 Microsoft kunddag, Umeå, CL.

6/12 Redaktionsmöte, Vilhelmina, OW.

7/12 En välförtjänt jullunch på Bergsgården, Umeå, för alla vid DAUM.

8-9/12 Diskussioner inför lanseringen av SOFI:s nya web-plats, CL

SO och KD, har gjort inspelningar vid ett trettiotal tillfällen under året inom projektet "Kvinnor som spelmän" och "Kvinnors vägval", samt vid ytterligare ett tiotal tillfällen inspelningar med allmänt innehåll.

Som kompetenshöjande verksamhet närvarar och deltar DAUMs personal i seminarier inom arkivets ämnesområden vid Umeå universitet.

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).

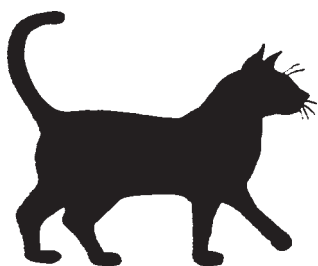
DAUM ingår i myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet SOFI.

Redaktör och ansvarig utgivare: arkivchef Ola Wennstedt

I detta nummer kan du läsa om dansnamnens uppkomst, hur slängpolskan fått nytt liv i Västerbotten, om Stor-Nilas öde och en skottes äventyrliga resa i Norrland och mycket annat.

Alltid lär man sig något i DAUM-KATTA!

DAUM-KATTA finns också på Internet: <http://www.sofi.se/daum/>

Redaktören har ordet

Som en del av en statlig myndighet har DAUM ett uppdrag från regeringen, och detta uppdrag kan sammanfattas i formuleringen *samla in, bevara och vetenskapligt bearbeta och ge ut material om det immateriella kulturarvet*. Arbetet med att *samla in* har skett allt sedan 1955 när DAUMs föregångare, projektet Folkmåls- och folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN) startade. Nu består arkivets samlingar av c:a 9 500 inspelningar, omräknat i realtid c:a 6 000 timmar inspelat material.

I uppdraget från regeringen påpekas även att ”Arbetet med digitalisering av materialet skall ha hög prioritet.” I en notis i Västerbotens Kuriren den 17/1 2005 kan läsas att ett uppdrag har gått till regeringen från Sveriges ljudarkiv där en räddningsplan krävs för det svenska ljudarvet. I notisen påpekas att en utredning år 2004 slog fast att den sammanlagda kostnaden att föra över samtliga inspelningar till digitalt format skulle komma att uppgå till omkring 900

Personellt

DAUM har en dokumentatör stationerad i Arvidsjaur, **Ulla Backlund**, som intervjuar inlandskvinnor om deras levnadsöden.

Under 2004 kom arbetet igång på DAUM med inskanning av de skriftliga samlingarna i arkivet. Två arbetsplatser har iordningställts och utrustats med datorer och skanningsapparater. Från halvårsskiftet har vi kunnat bemanna dessa arbetsplatser med i första hand praktikanter, under handledning av vår datatekniker Camilla Larsson. **Erika Åström** inledde inskanningsarbetet

milj. kronor. Vid DAUM arbetar tre personer med att digitalisera skriftligt och inspelat material. Arbetet är mycket tidsödande, men vi kommer sakta framåt.

FFÖN startade alltså som ett projekt år 1955 och ombildades år 1971 till Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå (DAUM). Som organisation firade DAUM således 30-årsjubileum år 2001, vilket vi även konstaterade i DAUM-Katta, vinterblad 2001. Såsom fortsättning på FFÖN firar DAUM faktiskt 50-årsjubileum år 2005, redan fyra år efter 30-årsjubileet! Mer uppgifter om den historiska händelsen står att läsa i detta nummer av Kattan.

DAUM-Kattan är denna gång sammanställd av **Karin Eriksson**, student vid kulturjournalistutbildningen vid Umeå universitet. Hon gör sin praktik på DAUM under sista terminen av utbildningen. Vi tackar henne så mycket för ett fint arbete!

strax efter semestern tillsammans med **Ulf Hammarström**. Han avlöstes av **Jessica Walker**, som efter en tid gick vidare till universitetet. Hennes plats övertogs av **Maria Libelius**, som sedan blev kvar november månad ut då av **Ylva Sandberg** trädde in och fortsatte skanningsarbetet.

DAUM har också fått hjälp med inskanningsarbetet av företaget **Scan-IT**, och under den del av året arbetet varit igång har c:a 10 500 sidor skannats in, en berömvärd insats av våra medhjälpare!

Innehållsförteckning

SID. 4	KVINNORÖSTER I ARVIDSJAUR
SID. 5	KVINNORS VÄGVAL KVINNOR SOM SPELMÄN
SID. 6 - 7	MINNEN FRÅN TORNEDALEN
SID. 8	NY BOK PÅ ÅSELEMÅL
SID. 9	VILHELMINANYHETER BLIR BOK
SID. 10	FFÖN/DAUM 50 ÅR 2005
SID. 11	I ARKIVETS BÖRJAN
SID. 12	TILL MINNE AV AXEL IVARSSON
SID. 13	OM NAMNEN PÅ DANSER
SID. 14 - 15	MINNET AV STOR-NILA SKRÖNOR OM STOR-NILA
SID. 16 - 17	POLSKAN - DOKUMENTATION AV ETT DANSPROJEKT
SID. 18 - 19	ÖVERKALIXMÅLET LEVER
SID. 19	NY SAMISK ARKIVARIE
SID. 20	SKOTTEN CAMPBELLS RESA GENOM NORRLAND
SID. 21	INKOMNA SKRIFTER TILL ARKIVET
SID. 22	OM KENSINGTONSTENEN
SID. 22 - 23	FÖRTECKNING ÖVER SKRIFTER UTGIVNA AV DAUM

Kvinnoröster i Arvidsjaur

– sparas för framtiden

Text: Karin Eriksson

Ulla Backlund har ett brinnande intresse av att bevara människors levnadsöden och deras berättelser. Hon åker runt till äldre kvinnor i Arvidsjaur- och Arjeplogstrakten och spelar in dem på band. Även en och annan kvinna från Malåtrakten har hon besökt med sin bandspelare. Hon håller sig inte strikt efter kommungränserna utan där det finns en intressant kvinna som vill berätta, då åker hon helt enkelt dit.

Själv ursprungligen från Arjeplog fascinerar hon av den genuina Arjeplogsdialekten som hon menar att många av de gamla kvinnorna fortfarande har kvar. Hon intresserar sig för kvinnorna även om hon påpekar att det naturligtvis finns många män som också har mycket att berätta om gångna tider.

– Men män har ju dokumenterats förr så det är helt enkelt kvinnornas tur att höras. De behöver höras, säger Ulla bestämt.

I förtroende

Ulla vill inte säga att hon intervjuar kvinnorna, det är mer som ett samtal mellan henne och kvinnan som hon spelar in. Ulla vill att kvinnan ska berätta spontant och inte känna sig utfrågad. Att lära sig vara tyst som ”intervjuare” är viktigt tycker hon.

Hon kontaktar kvinnorna utifrån tips som hon får men inte alla vill vara med i projektet.

– Inspelningarna sker i förtroende och jag är noga med att upplysa att materialet ska arkiveras och att det inte får användas utan deras tillstånd för till exempel radiosändningar, berättar hon.

– Därför är det viktigt att kvinnorna är i en viss kondition och klara över vad jag håller på med, säger Ulla.

Många av kvinnorna träffar hon flera gånger. I början utan att spela in dem.

– Men då pratar vi inte om gamla tider utan bara om ditt och datt, jag vill inte nöta ut dem så att de känner att de redan berättat sin historia för mig. Det ska vara äkta från början.

– Det här materialet blir en urkälla att ösa ur för dem som forskar senare. Det blir aldrig samma sak om till exempel dottern berättar, för hon kan aldrig exakt veta vad mamman tyckte, tänkte och kände, säger Ulla.

Sjukhusbibliotekarie

Ulla Backlund jobbade länge inom biblioteksvärlden, och en utbildning till kulturvetare i Umeå gjorde att hon fick upp ögonen för det här med att intervju människor.

– Vi fick till uppgift att intervju unga familjer inför den där mässan Bo-87 och då upptäckte jag hur roligt det var, berättar hon.

Som sjukhusbibliotekarie träffade hon många gamla människor som hade mycket intressant att berätta och varje gång en människa dog så tänkte hon ”Jag hann aldrig ta upp dem på band!”.

Eftersom flytten tillbaka till Arvidsjaur 1997 innebar en tillvaro i arbetslöshet, började Ulla arbeta med olika projekt genom Studieförbundet Vuxenskolan. Bland annat ett där hon intervjuade äldre kvinnor i trakten. Studieförbundet tyckte att materialet borde arkiveras någonstans och Länsmuseum i Luleå kontaktades. Hennes inspelningsarbete har fortsatt och numera är det DAUM som är hennes huvudman och inspelningarna finns nu i DAUM:s samlingar.

Sex kvinnor tar ett år

Den yngsta kvinnan är 65 år, de flesta är över 70, en del har bidragit med nio band men det vanligaste är att det blir ett till tre kassettband per kvinna. Hon tar god tid på sig med dem, sex kvinnor kan ta ett år. Det är inte kvantiteten som är viktigast, det är kvaliteten tycker Ulla. Det är olika på person hur mycket man pratar. En del berättar i detalj

Ulla Backlund i Arvidsjaur bidrar med sitt inspelningsarbete till folkminnesarkivet.

Foto: Ulf Sundström

om allting medan andra inte fäster sådan vikt vid detaljerna för att de tror att detaljerna är ointressanta för andra. Men många gånger kan det vara just detaljerna som är intressanta för en kommande generation, tycker hon.

– När de kommer igång och berättar om gamla tider så kommer alltid dialekten fram, speciellt när de här gammeldags orden dyker upp, ord som jag inte hört sen jag var liten...

Det går inte att ta miste på Ullas entusiasm för sina berättande kvinnor.

– Tänk dig hur de levde dessa kvinnor, ofta ensamma med stora barnskaror i väglöst land.

Fängslande öden

Fängslande öden som till exempel kvinnan som levde ensam med ett barn i ett kronotorp långt ute i skogen utan några grannar medan mannen jobbade i skogen och låg borta i veckor. Hon var bara 18 år. Det går nästan inte att föreställa sig det i dag.

– Då var det bara så – man levde eller dog, säger Ulla.

Det blir aldrig skvaller eller trivialt när kvinnorna berättar. När de vill ta paus så pekar de bara på knappen. Då stänger Ulla av bandspelaren.

Kvinnors vägval

– intervjuer med kvinnor i flera generationer

Text: Kicki Djärv, foto: Bertil Nilsson

Vi som jobbar med att arkivera folkminnen vet ju att historien inte har stoppdatum. Nya berättelser måste in för att fylla i och fortsätta på dem som redan finns insamlade under de år som varit. Tyvärr har vi inga möjligheter att gå ut på bred front och spela in. Som ett av alternativen till detta, har jag börjat att ta kontakt med ättlingarna till några av de informanter som finns dokumenterade i arkivet. Jag har valt att koncentrera mig på kvinnliga informanter och deras döttrar i så många generationer som det går att få tag i.

I arkiven finns åtskilliga inspelningstimmar om skogsarbete, båtbyggen och knuttimring, traditionellt

manliga sysslor, berättade av män för män, medan kvinnors berättelser är underrepresenterade. Många gånger beror detta tyvärr på att många kvinnor inte ens själva tror att deras erfarenheter skulle kunna vara av intresse för någon annan. Intervjuer med flera kvinnor inom en familj under en längre tid kan, förutom enskilda berättelser, ge ett material där det går att se vad som förs vidare mellan generationer men också vilka förhållanden som ändras. När en flicka föddes inom allmogen kring sekelskiftet 1900 var hennes valmöjligheter förmodligen väsensskilda från dem hennes barnbarnsbarn ställdes inför åttio – nittio år senare.

Kristina Nilsson, Oxvattnet, Åsele sn. Tidigt 1960-tal.

Jag har under hösten 2004 börjat göra dessa intervjuer, databasprotokoll samt att ta fler kontakter inom familjerna.

Rapport från projektet Kvinnor som spelmän

Text & foto: Susanne Odell

I skrivande stund har ett trettiotal kvinnor dokumenterats inom ramarna för projektet Kvinnor som spelmän. Jag har åkt runt i länet, framför allt i Umeå kommun med kranskommuner, men inspelningsturerna har även gått lite längre bort från arkivet. Jag har haft privilegiet att tillbringa många trivsamma timmar tillsammans med driftiga och intressanta kvinnor, som delat med sig av sina erfarenheter och tankar kring musik.

I inspelningarna berättar varje kvinna om sitt förhållande till musik. Det rör sig om saker som hur det kom sig att hon började spela eller sjunga, vad som får henne att fortsätta musicera och vilken repertoar hon har. Vi pratar då även om tradition och kulturarv och vilken roll

de anser sig ha – vad de vill med musicerandet. Därtill kommer resonemang kring scenuppträdanden, spelningar, inspirationskällor och mycket annat.

Sist men inte minst så har mina informanter berättat om hur det är att vara just kvinna och musiker. Huruvida det är något speciellt med det överhuvudtaget råder det delade meningar om, allt beroende på vem jag frågat.

Vissa av kvinnorna ser sig enbart som en av spelkompisarna i gruppen och har aldrig heller upplevt att de bemöts på något annat sätt. Andra kvinnor berättar att de inte anser sig få riktigt samma utrymme som *spelmännen*, och att det ibland kan kännas som att de blir bokade till spelningar, bara för att arrangör-

en ska kunna visa på en jämn könsfördelning på arrangemanget. I samband med dessa diskussioner har även saker som instrumentens betydelse analyserats. Flera av de sjungande kvinnorna talar då om att det övervägande är kvinnor som sjunger folksång, att män i högre grad väljer instrument. Vissa av kvinnorna anser att instrumentspelande upplevs ge högre status.

Mest av allt betonar dock kvinnorna hur stor betydelse musiken har för dem. Vare sig de spelar musik med rötter långt bak i tiden eller nyskapat musik, om de spelar för spelandets skull, för att få stå på scen eller för att föra en tradition vidare, så är glädjen till musiken och viljan att fortsätta spela gemensam för dem alla!

Minnen från Tornedalen

Text: Aini Thornéus

Jag startar bandspelaren och följer Einars resa till andra länder innan han slutligen bosätter sig i sin hemby. Einar heter egentligen något annat. Han föddes i september 1888 i en liten by i Tornedalen och arbetade de sista åren av sitt yrkesverksamma liv som målare.

År 1920 ledde kriget i Sovjetunionen till ett maktskifte och året därpå åkte Einar tillsammans med fyra andra män från Sverige och Finland dit. När de kom till Leningrad upptäckte de att förhållandena inte var sådana som beskrivits i massmedierna i Sverige. Det fanns till exempel inga riktiga affärer och på torget fick man handla för svarta pengar, de bolsjevistiska dög inte, dvs man kunde inte köpa någonting för dem.

De ville tillbaka hem, men passen var beslagtagna och någon konsul fanns inte, så det enda som då återstod var att fly över gränsen. Det gjorde de, men resan över var fylld av rädslan att bli upptäckta och avslöjade. Det fanns ju vakter överallt. Vilken tilltro skulle man ha till de råd man fick för att ta de rätta flyktvägarna och på så sätt kunna gömma sig för militären?

Det är en detaljrik berättelse och i min fantasi framkallas bilden av Huckleberry Finns önskan om frihet och nattliga strapatser. När de väl är på den finska sidan var de ändå inte fria män. De finska männen fick sona sina brott som överlöpare till ”fienden” och svenskarna utsattes för flera förhör, blev bevakade och fick så småningom en följeslagare till tåget, som tog dem över gränsen hem till Sverige.

Bytte identitet och åkte till Brasilien

Men Einars livsresa började mycket tidigare än så. Det gick allt sämre för hans fars hästhandel. Han fick skulder, huset såldes och han förlorade allt. De var 15 barn i familjen, men många dog som små och bara 7 levde till vuxen ålder. Einar gick 4 år i en liten kommunal skola och lärde sig läsa och räkna. Den lärdomen var nog inte så mycket värd, tyckte Einar. Barnen tvingades att klara sin egen försörjning. Som ung pojke promenerade han iväg från hembyn i Tornedalen mot Malmfälten för att söka arbete.

Han var för ung för de jobb som fanns, men, tänkte han, vedspis har ju alla. Han sågade ved för försäljning och kunde på så sätt klara sig. Efter några år blev det strejk i gruvan vilket gjorde honom sysslös, så när det talades om att flytta till Brasilien tog han chansen. Han erbjöds att byta identitet med en finsk man, som av okänd anledning inte ville åka och färden gick till Sydamerika. Einar ville inte stanna i någon koloni,

som de blev erbjudna av de Brasilianska myndigheterna. Han gick på egen hand ut på stan för att söka arbete och började som hantlangare åt en murare. Efter en tid köpte han de verktyg som behövdes för att själv kunna utöva yrket. Han fick dubbelt mer i lön, men rappningen var svår, tyckte han.

Efter ett år flyttade han till Buenos Aires och därefter Montevideo. Där talades spanska, portugisiska och tyska, och Einar lärde sig att tala tyska och klara sig bra på de olika språken. Maten var mycket billig och kläder behövde man ju inte så mycket. Järnvägarna var privata och det var dyrt att resa. Det är nu 50 år sen, säger Einar. Han var 21 år när han återvände till Sverige efter 3 års vistelse i Sydamerika.

I väntan på en ny familjemedlem

I nästa samtal är det Mimmi Keskitalo som frågar Anna om hennes liv och erfarenheter. Anna heter inte Anna i verkligheten. Hon föddes 1906 i en liten by i Pajala socken.

Anna berättade om hur man förberedde sig för att motta den ”nya” familjemedlemmen, barnet. Av gammalt tyg syddes kläder till barnet, man anpassade klädnad efter miljö; kalla och dragiga rum ställde särskilda krav – och spets på skjortkragen skulle alla barn ha. Det fanns inga utbildade barnmorskor, läkare eller specialister i den närmaste omgivningen. Det var självlärda kvinnor som varit med om många förlossningar. Agar skapen fördes över från kvinna till kvinna.

Många kvinnor dog i barnsäng och barnen förlorade sin mor. ”Det var så många ett tag”, säger Anna och namnger flera familjer. Anna gav en detaljerad beskrivning av hur man skulle vårda och bada barn, vad man skulle tänka på när man gjorde i ordning den första sängen osv. Till traditionen hörde att byns kvinnor besökte föderskan. Det var brukligt att ge kläder till barnet, något ätbart till familjen och något till de äldre barnen.

För barnen förklarades den nya familjemedlemmens ankomst med att det var barnmorskan som förde med sig barnet i väskan. Mimmi berättar att hon som liten studerade väskan och konstaterade att barnet nog rymdes i väskan och godtog då förklaringen.

Aini Thornéus gjorde under ht 03– vt 04 ett praktikår på DAUM samtidigt som hon utbildade sig till arkivarie. Hon lyssnade på intervjuer och ger här en sammanfattning av två av intervjuerna, som är gjorda från 1970 till mitten av 1980-talet i Tornedalen.

Gud släppte heta stenar

År 1920 flyttade Anna tillsammans med föräldrar och syskon till en enslig stuga, som brann ner 3 år senare. De var då tvungna att flytta in i ladugården där de bodde med djuren i ett år. Där födde hennes mor ett barn samma sommar som huset brann ner. Kläder fick de från Röda Korset och prästfrun kunde komma med nödvändiga småsaker. De fick försäkringspengar att bygga nytt hus för så småningom, men Anna konstaterar att det inte fanns annan hjälp att få till exempel annan tillfällig bostad.

För att hålla barnen ifrån farliga platser använde man skrämsel. Man var rädd att något skulle hända barnet och man hade inte tid att ständigt bevaka det för allt arbete i hemmet. Det blev till exempel Näcken i sjön och tjuren i brunnen. Men barnen hade också, som Mimmi sade Gud som barnvakt: ”Om du gör nåt dumt så släpper Gud en het sten på dig”, sa de vuxna. Men barnen gjorde en egen tolkning av det sagda: ”Jag minns när vi sprang in fort för vi tänkte, att inte kan den väl komma igenom taket, den där heta stenen.”

Tornedalen flerspråkig och mångkulturell

Tornedalen var en språkrik bygd. Olika folkgrupper utbytte tjänster och varor med varandra för överlevnad och var därför beroende av att kommunikationen fungerade. Exempelvis kunde icke-samer arbeta med renskötsel eller jordbruk i Kalix, medan samerna erbjöds logi, när de kom till orten från fjället. Handel över nationsgränserna och mellan olika etniska grupper tillhörde det naturliga sättet att få tag på de varor man behövde. Man kunde varandras språk så att man kunde göra sig förstådd.

De äldre läroböckerna var skrivna på både svenska och finska dvs en sida på respektive språk med samma textinnehåll. Men detta förändrades till enbart svenska texter. Många av de intervjuade ville fortsätta sin skolgång. Svårigheter i språkanvändning har inte setts som ett hinder. En man som har intervjuats säger: ”Det har gått mycket bra för mig i skolan ända från första början. Jag har inte haft några som helst svårigheter. Inget annat än fattigdom, som hindrade mig från att fortsätta utbilda mig. Jag hade med säkerhet fortsatt studera för jag hade lätt för att lära. Jag ville överhuvudtaget läsa, men det fanns inga möjligheter, kom inte på tal.”

Dessa berättelser är en mycket liten del av en människas hela liv. Det ovan skrivna är bara två av de många intervjuerna, som är gjorda från 1960- till mitten av 1980-tal i Tornedalen.

Levnadskonstnärer

Levnadsberättelserna ger mig många glada skratt, men får mig också att stanna upp och fundera över dåvarande förhållanden, över de samhällseliga normerna som avspeglade sig i den omedelbara verkligheten och individuella strategier för att hantera den verklighet man mötte och var delaktig i, strategier för överlevnad. Att till exempel kunna hantera svåra

”Jag hade med säkerhet fortsatt studera för jag hade lätt för att lära. Jag ville överhuvudtaget läsa, men det fanns inga möjligheter, kom inte på tal.”

Hilda Vilhelmina (Mimmi) Keskitalo i Pajala. Mimmi gick sin egen väg, bildade en egen uppfattning och fick sitt politiska och religiösa engagemang att gå ihop, men förhöll sig kritisk till båda.

Foto: Åke Hansson 1981

situationer under knappa förhållanden ger mig bilden av levnadskonstnärer.

Själv har jag fått förmånen att på detta sätt ta del av en historia som funnits där långt före min tid. I jämförelse med livet idag ger det en bild av ett samhälle i ständig kulturell förändring. Det är i de konkreta beskrivningarna av föreställningar, företeelser och händelser som man kan följa exempelvis förändrade attityder, värderingar och individuella och kollektiva strategier i mötet med personer med annan kulturell bakgrund, hur man hanterar kulturmöten i vardagslivet.

Jag minns när jag och Mimmi Keskitalo satt i hennes hem och samtalande om kvinnoliv i Tornedalen för många år sen. Hon var en personlighet, som man inte glömmer. Hon hade kunskap, engagemang, livsvilja, men framför allt hade hon humor. Hon gick sin egen väg, bildade en egen uppfattning och fick sitt politiska och religiösa engagemang att gå ihop, men förhöll sig kritisk till båda. Hon skrev artiklar, höll föreläsningar, deltog i debatter, var

aktiv i den tornedalska kulturens bevarande och berättande och höll studiecirkel för kvinnor i bland annat detta syfte. De sista åren var hon engagerad i flyktningbarnens situation.

Ny bok!

Det som en gång var...

Ett småbrukarår i södra Lappland

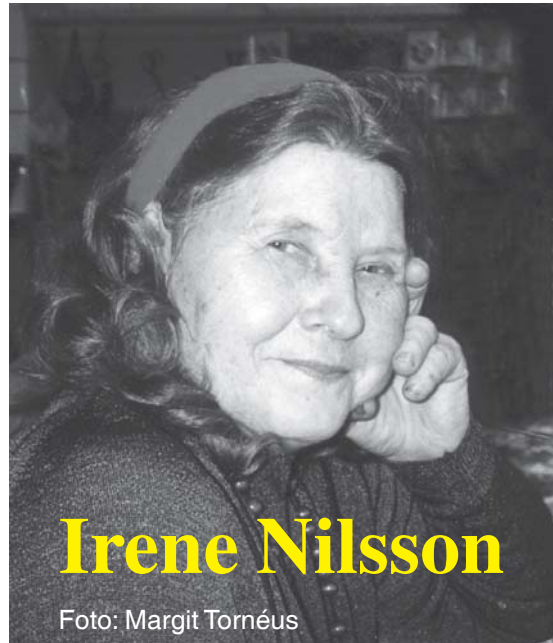
Text: Karin Eriksson

Det fjärde barnet i en småbrukarfamilj föds en nyårsdag någon gång i början av förra seklet. De tre andra barnen Inga, 12, Ida, 10 och Jonas, 7, skickas ut till ladugården för att mjölka getterna och korna. Den fiktiva familjen Svensson lever i Åseletrakten och vi får följa deras vedermödor och glädjeämnen under ett års tid.

Dialogen är naturligtvis på Åselemålet och för den som inte behärskar målet så finns en utförlig ordlista längst bak i boken.

Berättelsen kretsar mycket kring barnens tankar, hyss och samtal med varandra och med sina föräldrar. Deras dialektala dialog ger historien en känsla av genuin närvaro av en svunnen tid. Det traditionella småbrukarlivet som porträtteras med både "slåttanna" och "klappträa" möter också den nya tiden. Kanske är den yngste sonen den som fascinerats mest av det nya när ingen annan i familjen förstår vad nymodigheterna ska vara bra för.

Äldsta dottern Inga berättar efter sin vistelse inne i Åsele: "Vet ji vad jäg har sett i Åsel! Jo, n automobil,

Irene Nilsson

Foto: Margit Tornéus

kaptén Skärmans ha köfft en. Å dä lär våra förstn, söm ha kommä sä hit tell Åsel. Han va lang å små å gul. Å döm såt på ä sätä söm til n trillä å vridd ti n ratt. Åsså var ä tuthorn på n. Kaptén Skärman körd oppät å neät gatän å fruän å såt på. Å kan ji tänk! Falkä i Åsel torddes våra utä å åk på velocipeda fassn han for å körd vä ä dan åbäkä. Int tro jä då jä skull vell sätt mä oppi n töckän en int.

– N töckän en skä jä köp då jä blir stor, sade Jonas bestämt.

Far och mor storskrattade åt en sådan orimlighet.

– Smott falk ha stora inbillninga, sade far. Töckä dä ä int na för smofalkä dä. Va skull vi vä n töckän en?"

Irene Nilsson från Varpsjö i Åsele kommun har med en färgstark och rolig dialog och en fantasifull berättelse gett det traditionella småbrukarlivet från förr ett personligt ansikte där lekfullhet och livslust drev människorna mot framtiden. En bok som ger en trevlig läs-stund för alla, även för "falkä" utanför Åsele kommun.

Ur Västerbottens Kuriren 19/1 2005

Text: Per Runesson

IRENE NILSSON är en riktig kulturbevarare och hon har nu utkommit med boken Det som en gång var. Ett småbrukarår i södra Lappland. För en del av oss blev hon bekant genom medverkan i en film av Sune Jonsson som tevesändes 1969, Ett småbrukarår. Hon har tillfört DAUM många inspelningar, uppteckningar, dikter och visor och det är just DAUM som ger ut hennes bok. Den skildrar en familjs öden från förra seklets början.

Dialogen är på en Åseledialekt som inte tillhör de enklaste men en ordlista finns att kika i mot slutet av boken. Där kan man lära sig att "mesåruppa" betecknar

en riven, hård mese i vispgrädde. I inledningen skriver Irene Nilsson om hur man i äldre tider lärde "inte för skolan utan för livet och av livet".

Den tidens vetande var väsentligt och nödvändigt för det jordnära liv människorna förde. I dag är mycket av vårt vetande "kanske onödig barlast". Vårt liv är hets och "ett jagande efter vind". Claes Börje Hagervall på nordiska språk har skrivit ett lärorikt förord. Det är bara att tacka och glädjas över denna utgåva, som förresten förre rektorn och radiomedarbetaren Bo Johansson i Vilhelmina inspirerat DAUM att ge ut.

Red. anm. Claes Börje Hagervall arbetar på DAUM.

Gamla nyheter blir till bok

Vilhelminanyheter under
ett kvarts sekel åren 1900–
1925 samlas i bok

Text & foto: Karin Eriksson

Martin Lauritz har samlat nyheter från Västerbottens Kuriren som nu ska bli en bok.

Martin Lauritz är eldsjelen som satte sig att skriva ner alla tidningstexter i Västerbottens Kuriren som berör Vilhelmina från 1900-talets början.

Martin Lauritz ville läsa om branden i Vilhelmina 1921 och beställde via biblioteket gamla tidningssidor på mikrofilm från VK:s arkiv.

– Jag ville göra anteckningar om branden men det var ju hopplöst, så jag började skriva ner det i sin helhet istället, säger han om hur det hela började.

Han skriver av dem precis som de står skrivna, med den tidens språk och ordval och utan förkortningar. Perioden 1900-1925 har blivit till över 600 sidor.

Idén att ge ut dessa texter i bokform fick han redan för fem år sedan och nu är målet nära.

Svårt välja boktitel

En redaktionsgrupp har träffats under 2004 och arbetet med att ge ut en bok har fortskridit. Gruppen består av Martin Lauritz, Lars Lagerström på folkbiblioteket i Vilhelmina, Inger Bodin-Adamsson som arbetar yrkesmässigt med bokproduktion, Ola Wennstedt från DAUM och Vilhelmina Kommuns representant Göran Lidström. Papperskvalitet, layout, omslagsbilder och huvudrubrik har ivrigt

diskuterats. Bland annat har bokens titel vållat huvudbry.

VK-redaktion redan 1916

Västerbottens Kuriren började utkomma år 1900. Vilhelminas lokalredaktion var den andra lokalredaktionen för tidningen och den upprättades 1916 och sköttes av folkskoleläraren, författaren och hembygdsforskaren Per August Lidholm (1856-1944). Tack vare att Vilhelminas lokalredaktion etablerades så tidigt så har vilhelminaborna en fantastisk möjlighet att följa bygdens utveckling i en dagstidnings texter.

Intressanta personligheter

Här finns artiklar och notiser om folkmängd och skördeutfall, om kommunikationernas utveckling, om hälso- och bostadsförhållanden, om skolan och föreningslivet m.m. Även förhållandet mellan samer och nybyggare diskuterades och dramatiska händelser som mord, jaktäventyr och drunkningsolyckor återgavs också i tidningen.

För den som är personhistoriskt intresserad och till exempel släktforskar kan det finnas intressanta uppgifter att hämta här. Många personligheter har genom åren omnämnts i VK:s artiklar och notiser. Martin Lauritz medger emellertid att han sållat lite i materialet och inte tagit med sådant som kan vara kränkande för enskilda individer.

Hans arbete med att skriva ner tidningstexter har fortsatt och han är nu framme vid 1937.

– Jag ser med stor nyfikenhet fram emot perioden 1939-1945, berättar han.

En historisk källa

Professor emeritus Per-Uno Ågren och före rektorn Bo Johansson har också kommit med värdefulla råd i sammanhanget. Per-Uno Ågren anser att sammanställningen har ett stort kulturhistoriskt värde.

– Dagspressen visar att den kan vara en historisk källa, anser han.

DAUM har tagit på sig att korrekturläsa texterna, vilket kräver kunskap i gångna tiders stavning. Ett person-, sakords- och ortnamnsregister är också något som DAUM kan bistå med.

Två band

Eftersom materialet kommer att uppta över 800 sidor sammanlagt, kommer utgivningen att delas upp på två band om vardera ungefär 430 sidor. Utgåvan kommer även att innehålla en mängd illustrativa bilder från den epoken.

Boken kommer att utges i DAUM:s skriftserie och målsättningen är att ge ut boken under hösten 2005. Projektet finansieras av Vilhelmina Kommun.

FFÖN/DAUM – 50 ÅR

Fakta hämtade ur Skytteanska samfundets handlingar no 2, 1963 av Gunnar Westin och Per-Uno Ågren

Folkmåls- och folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN) firar femtioårsjubileum år 2005.

Redan i slutet av 1940-talet tyckte många att dialekterna höll på att förfalla, och museets tjänstemän ansåg att det var dags att göra något åt saken. De ville ha en effektivare insamlingsverksamhet för att bevara detta språkliga kulturarv. Museet försökte ta med folkmål och folkminnen i sina undersökningar men resultatet blev inte så imponerande.

Landstingen gav bidrag

I december 1952 beslöt man att bilda en interimskommitté för landsmåls- och folkminnesundersökningar i Övre Norrland. Till ordförande valdes rektor Karl Fahlgren.

Anslag begärdes hos Västerbottens läns landsting och beviljades. Även Norrbottens läns landsting och Umeå kommun bidrog till verksamheten. Med nedanstående text vädjade kommittén till sina anslagsgivare.

”Inom Övre Norrland finnas ännu levande genuina och ålderdomliga dialekter av mycket betydande vetenskapligt värde. Ävenså finnas ännu bevarade folkminnen, sägner osv. Medan söderöver uppteckningen av folkmålen oftast måste få en rekonstruerande karaktär, finnes här ännu möjligheten att hos den äldsta nu levande generationen nå folkspråket. Då språket i sin genuina form lever endast hos gamla personer, är det givet, att åtgärder för dess bevarande genom fonografisk inspelning och uppteckning äro brådskande.”

Skytteanska Samfundets handlingar no 2, 1963, sid. 175

Första mötet 1954

Den 15 juni 1954 sammanträdde representanter från anslagsgivarna för att bilda ett organ, en stiftelse, som skulle leda verksamheten. Stiftelsen fick namnet

Folkmåls- och folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN). Ett konstituerande möte hölls och förslag till stadgar godkändes sedan den 14 december 1954. Stadgarna underställdes Västerbottens län för godkännande och verksamheten räknades från den 1 januari 1955.

Undersökningar istället för arkiv

Med ordet *undersökningar* i namnet ville man visa på den aktiva karaktären. Man ansåg att det inte var aktuellt med ett arkiv eftersom det vid den tiden ännu inte fanns något att arkivera.

Stiftelsen som hade sitt säte i Umeå hade till uppgift att åstadkomma, äga och förvalta ett folkmåls- och folkminnesarkiv för Övre Norrland.

Valde ådalar

Målsättningen var att undersöka folkmålets variationer inom ett naturgeografiskt avgränsat område. Man valde ådalar och inte socknar till undersökningsområden. Även olikheter i folktraditioner dokumenterades. Inte bara svenskspråkiga variationer dokumenterades utan även samiska- och finska språkgrupper besöktes flitigt. De spelades in på band och sedan transkriberades talet ner så att även ett skriftligt upptecknande skulle finnas kvar.

Nytt samfund

FFÖN fungerade i början lite som ett organ för kulturellt samarbete i övre Norrland. FFÖN tog därför upp idén att man skulle bilda ett vetenskapligt samfund som stödjer och främjar de vetenskapliga intressena i Norrland. Det nya samfundet blev Skytteanska samfundet, som fortfarande är verksamt.

Ur DAUM:s arkiv/ topografiska samlingen:

Axel Ivarsson
Foto: Erland Bergfors 1956

Karl-Hampus Dahlstedt läser gamla handlingar i Tjappsåive, Arvidsjaur.
Foto: Axel Ivarsson, 1955

Erland Bergfors med sonen Greger på väg mot Klimpfjäll
Foto: Axel Ivarsson, 1957

Professor emeritus Per-Uno Ågren började arbeta som amanuens på Västerbottens museum 1953. Han kom då direkt från Uppsala där han läst nordiska språk och engelska.

– Egentligen skulle man ha läst folklivsforskning som det hette då för att få jobba på ett kulturhistoriskt museum men jag läste in betyg i etnologi och konsthistoria i efterhand, berättar han.

Per-Uno Ågren arbetade med insamlingen under FFÖN-tiden.

Foto: Karin Eriksson

I arkivets början fanns inget arkiv

Text: Karin Eriksson

När FFÖN startade var Axel Ivarsson den ende anställde som gjorde intervjuer och underlag för det nya arkivet. Men som anställd på museet ombads Per-Uno Ågren och konservator Evert Larsson att hjälpa till i undersökningsarbetet. I samband med kraftverksutbyggnaden runt om i regionen så skulle kulturhistoriska inventeringar göras i dämningssområdena, och då åkte museitjänstemännen runt och intervjuade sagesmän. Redan tidigt tyckte Evert Larsson att de borde skaffa en inspelningsanordning så de kunde spela in sina sagesmän. Men tekniken på den tiden var aningen otymplig berättar Per-Uno.

– Vi åkte runt i en Volvodroska med ett graververk som man gjorde grammofonskivor med. Men på en skiva rymdes bara tre minuters tal så vi fick byta skiva ofta, berättar Per-Uno och ler åt minnet.

Vetenskaplig rådgivare var den dåvarande docenten Karl-Hampus Dahlstedt som fanns i Uppsala. Han ledde arbetet med dialekterna. De gamla pärmarna från den tidiga FFÖN-tiden avslöjar ett flitigt brevkorresponderande mellan arkivarie Ivarsson och docent Dahlstedt.

– I början levde arkivet ett ganska avskilt liv uppe på övervåningen på Västerbottens museum, men sen flyttades det till universitetet och humanisthuset i början på 70-talet, berättar Per-Uno.

Då tog även Per-Unos arbete med arkivet slut. Men han följer med intresse arkivets arbete än i dag. Det

var i och med att humanisthuset togs i bruk som arkivet avskildes från museet. Senare när FFÖN övergick till att bli en enhet i en statlig myndighet, (DOVA) flyttade arkivet till egna lokaler på Länsmansvägen i Umeå.

I slutet av 50-talet skulle kung Gustav VI Adolf komma på besök till museet. Ett 50 minuter långt besök där FFÖN skulle presentera sin verksamhet på ungefär tio av dessa. Detta skulle nog registreras.

– Jag minns inte så mycket men vi hade gjort en särskild utställning för honom och spelade upp ett exempel ur dialektarkivet, så det gick väl bra, minns Per-Uno.

– Gustav VI Adolf var där för att inviga det Skytteanska samfundet, så det var väldigt högtidligt.

På sina inspelningsresor fick Per-Uno träffa många intressanta och trevliga människor. Bland annat filmade de båtbyggare i Saittarova i Norrbotten 1961. De bodde där uppe i några veckor för att följa med i arbetet. Han minns att det var lite svårt att förstå båtbyggarna för de pratade mest finska och hade en ganska enkel svenska.

– Det var en hel by med båtbyggare däruppe och de byggde låga och långa älvbåtar av finsk typ. Det gick fort när de kom igång. Om vädret var bra, för de höll ju till utomhus, berättar han.

*De fyra första borddelarna till första bordgången blötläggas om kvällen i Saittajärvi
Foto: Ågren, 1960*

*Båtbyggare Johan Mattsson finpassar första bordgången mot akterstäv.
Foto: Ågren, 1960*

*Bordet tunnas.
Foto: Ågren, 1960*

*Justering av stävskarv. I förgrunden färdigbyggd trebording.
Foto: Ågren, 1960*

*Tärna, Stenstråk.
Under myrslåttern
uppe mot fjällen
övernattade man förr
under "burgra-nar".
Axel Ivarsson sitter
under en sådan
burgran.*

Foto: Karl-Hampus
Dahlstedt, 1959 (Ur
fotosamlingen,
DAUM)

Axel Ivarsson och FFÖN

Axel Ivarsson har gått ur tiden. Han avled i Vilhelmina den 9/9 2004, vid 82 års ålder.

När det gäller yrkeslivet så är det nog som lärare man nu minns honom. För oss här på DAUM och för många besökare i vårt arkiv så var han också en av pionjärerna när det gällde att skapa ett nordnorrländskt språk- och folkminnesarkiv.

Axel Ivarsson började tjänstgöra hos FFÖN år 1955. Efter en imponerande arbetsinsats slutade han år 1959 för att börja arbeta som lärare. I verksamhetsberättelsen för år 1959 kan man läsa: "Arkivarie Ivarsson lade under sina fem tjänsteår grunden till FFÖN:s arkiv och samlingarnas systematiska uppordning. Styrelsen vill här betyga sin uppskattning av Ivarssons förtjänstfulla arbete".

Detta var säkert uppriktiga ord från styrelsen. Tittar man närmare på organisationen så finner man att Axel Ivarsson var den enda heltidskraften. Föreståndaren, den vetenskaplige rådgivaren och kassaförvaltaren hade sina huvudsysselsättningar på annat håll. Till de olika dokumentations- och bearbetningsprojekten knöts sedan passande kompetenser.

Axel Ivarsson var själv bondson och kunde med lätthet ställa de rätta frågorna när han gjorde sina intervjuer. Det var en tid med stora förändringar, inte minst i de

älvdalar som skulle förses med kraftstationer. Att det var bråttom med dokumentationsarbetet framgår tydligt av handlingar från verksamhetens första år, till exempel i Axel Ivarssons tal vid en hembygdskurs i Vilhelmina år 1956:

"Vi ha verkligheten i ögonsikte: byn försvinner under den nya storsjöns vattenyta eller blir så dämningsskadad, att man måste fråga sig, om den överhuvudtaget kan tänkas kunna existera i framtiden. Hundra år härefter finnas bara några bleka minnen kvar av en nybyggargeneration, som av obruten vildmark skapade bygd och by. Nej, så får det icke gå! Det är en plikt från samhällets sida att se till, att åtminstone minnet av dessa bygder räddas till eftervärlden".

Det insamlade materialet katalogiserades med största noggrannhet och de arbetsmetoder som man framarbetade har nu har fungerat under flera decennier. Samlingarna blev användbara på väldigt många sätt genom topografiskt register, ämnesordsregister, dialektordsregister, ortnamnsregister, och utskrifter av inspelningar. Det topografiska registret är nu omsatt i den databas som är det centrala söksystemet i vår dagliga verksamhet. Genom den tekniska utvecklingen kommer allt mer av Axel Ivarssons och hans arbetskamraters värdefulla arbete att fungera i allt fler sammanhang.

Staffan Lundmark

Benämningar på några danser

Text: Tryggve Sköld

Med anledning av folkmusikfestivalen i Umeå, tänkte jag att det kunde vara på sin plats att skriva något om namnen på några av våra danser.

Ordet *dans* kom in i svenskan på medeltiden. Troligen var det benämningen på en ny sorts dans, ett slags ringdans. Och det är troligt att den kom in med den höviska riddarkulturen. Det gamla inhemska ordet för dans är *lek*. Det motsvarande gotiska ordet är belagt redan på 500-talet i Wulfilas Bibel, den så kallade Silverbibeln.

Danslek – en tautologi

Vårt ord *leka* tycks ursprungligen ha betytt 'hoppa', man undrar ju, vad det var för slags dans våra förfäder utförde! Enligt Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*, femtonde boken, kapitel 23-27, var det fråga om vapendans och elddans.

I vissa förbindelser använder vi *lek* i betydelsen 'dans' fortfarande. Visforskarna talar om *sånglek*. Benämningen används om en viss typ av danser. Man talar ju till och med om *danslek*, vilket egentligen är en "tårta på tårta", eftersom båda leden ytterst betyder det samma. – Har ni funderat på skillnaden mellan *folklek* och *folkdans*?

Den polska dansen

Men det är inte bara *dans* som är ett lånord. Många av benämningarna på våra danser är inlånade. På folkmusikfestivalen dansas västerbottnisk slängpolska. Det kan kanske då vara lämpligt att börja med benämningen *polska*. Det är ju inte svårt att se att det måste vara fråga om en polsk dans. När Karl XII var nere och krigade i Polen, så tycks man emellan slagen ha roat sig med att dansa. Militärmusiken var ju med i fält och dess musikanter lärde sig den polska dansen. Det har diskuterats om *polska* är en översättning av den franska benämningen *polonäs*.

Foto: Kicki Djärv

Det franska ordet betyder just 'polsk (dans)'.

Men troligare är det att *polska* är en direkt återgivning av det polska namnet på polonäs, *taniec polski* 'den polska dansen'.

Det har kommit andra danser också från det slaviska språkområdet. *Polka* anses enligt en tolkning ha kommit från tjeckiskans *pulka* 'halvsteg', enligt en annan från tjeckiskans *polka* 'polsk dans'. Troligen har benämningen kommit till oss via tyskan.

Dansnamnet *mazurka* kommer också från det slaviska språkområdet. Den har sitt namn av mazurierna, ett litet minoritetsfolk, som lever i provinsen Mazovien i nuvarande Polen. *Mazurka* är polska och betyder egentligen 'masurenska (dans)'. Ordet dyker för första gången upp i Sverige 1785, skrivet *masurska*.

Hambopolska

Polskan förekommer i många olika variationer, som ofta uppkallats efter trakten där de spelades, till exempel jössehärads-polska. En allde-

les särskild variation är *hambon*. Den hette egentligen *hambopolska*. Det har diskuterats om inte detta i sin tur kom av *Hanebopolska*. Det var alltså fråga om en polska som spelades i *Hanebo* i Hälsingland. På gamla notblad kan det stå *Hamburgerpolska* vilket kan peka på den tyska staden Hamburg. Detta kan alltså vara ett troligt ursprung till namnet.

Slängpolska

Och så har vi då slängpolskan. Namnet dyker för första gången upp 1769. Men sammansättningen *slängpolskadans* är belagd redan 1753. På 1800-talet omtalades slängpolskan från Hälsingland. Traditionen har även funnits i Västerbotten och har nu återupplivats av bland andra Kicki Djärv, Thomas Andersson och Staffan Lundmark med hjälp av egna inspelningar samt uppteckningar från 1800-talet.

Jag har ovan uttalat mig endast om dansnamnens härkomst och uppdykande i Sverige. Om danssteg och musik vågar jag inte uttala mig. Musikarkivarien Staffan Lundmark har haft vänligheten att granska vad jag har skrivit för att rädda mig från felsteg och klavertramp på dessa områden.

Vid utarbetandet av mitt bidrag har jag förutom vanliga etymologiska uppslagsböcker anlitat nedanstående arbeten:

Bergman, Gösta: *Ord med historia*. Stockholm (Lund) 1978.

Dencker, Nils: "Svenskt visarkivs sångleksregistrant." *Arv*, vol. 11, 1955. Uppsala 1956.

Lindgren, Adolf: "Om polskemelodiernas härkomst", *Svenska landsmålen XII.5*. Stockholm 1893.

Olsson, John: "Den svenska polskan. Ett försök att teckna dess historia och karaktär". *Sumlen 1990-1991*. Stockholm (Uppsala) 1993.

Minnet av Stor-Nila

Få människor i Västerbotten är så omtalade och ihågkomna som Stor-Nila. Berättelserna om honom har vandrat från fjällvärlden till kustsocknarna sedan lång tid tillbaka. Det är en spännande personlighet vi möter genom sägnerna: han var same och spåkunnig, han hamnade i fängelse för dråp och renstöld och gick en tragisk död till mötes i en snöstorm på fjället.

Text: Susanne Idivuoma

Nils Nilsson Njaita föddes 1822 i en renskötande familj. Hans far tillhörde Rans sameby och modern kom från Vapstens sameby. Bröderna var liksom fadern duktiga jägare, och det sägs att Nils under sin levnadstid hann döda ett femtiotal björnar och brodern hela 70 stycken. Nils ansågs vara ovanligt stor och stark och kallades därför Stor-Nila. Han gifte sig med Maria från Grans sameby och hon fick smeknamnet Lill-docka.

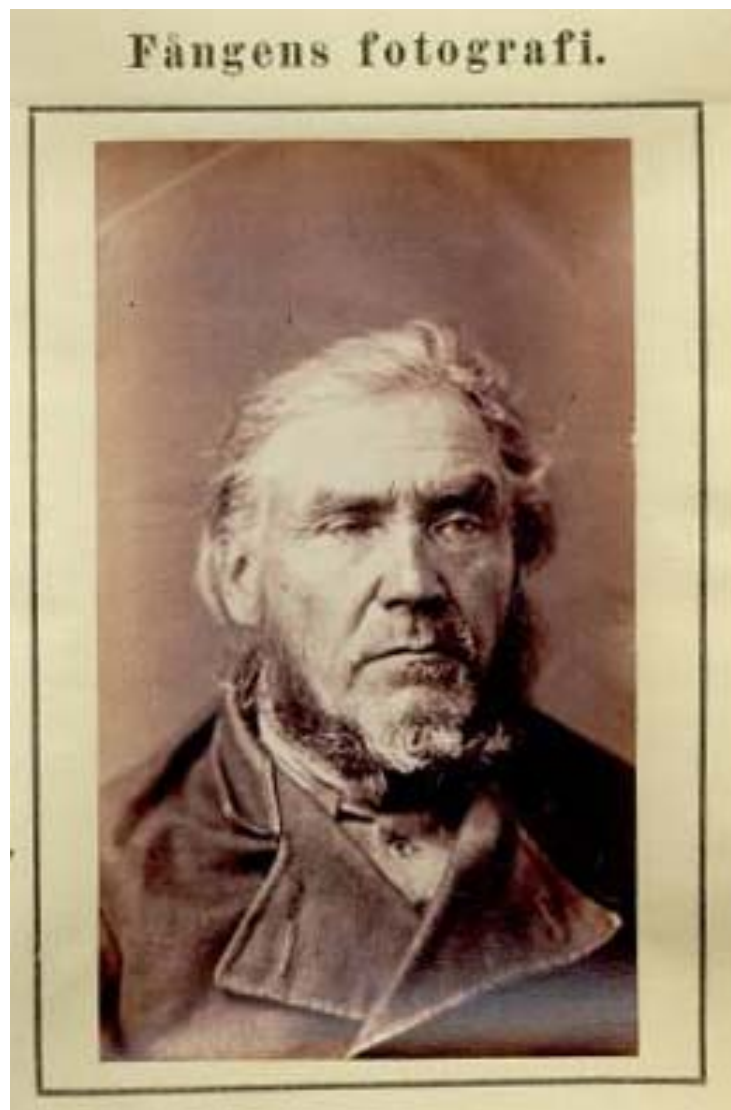
Enligt sägnen fanns det många schamaner, nåjder, i Stor-Nilas släkt. Morfadern Mats Nilsson (1761-1824) från Virisen var nåjd och använde spåtrumman. Hans samiska namn var Mehte Druri. Även modern Anna-Greta Matsdotter (f 1794) var känd för sina magiska konster och sägs ha ägt en spåtrumma prydd med silver. Hon kallades därför Silpegomme, Silvergumman. Hon använde spåtrumman till mitten av 1800-talet och var troligtvis bland de sista nåjderna i Tärntrakten.

I november 1848 befann sig Stor-Nila med sina renar i närheten av Stensele. Hans närmaste granne var Sven Sjulsson, som var nybliven änklings och sörjde sin hustru djupt. Sven hade av prästfrun fått brännvin som tack för att han skötte om prästens renar och var berusad när Stor-Nila en kväll kom på besök. Stor-Nila anklagades för att tillsammans med sin mor genom trolldom ha vållat hustruns död, han jagades ut ur kåtan och de började bråka.

Det hela slutade med att Sven träffades i huvudet med en skida och skadades svårt. Han levde i elva dagar men dog till slut av sina skador. Barnbarnet Isak Rydberg

berättar 1957 i en intervju för DAUM om vad som hände efter bråket: "På den tiden var ju ett sånt där dråp, så var ju att gärningsmannen fick plikta med livet.

Men gubben Sven Sjulsson han hade så pass sans och förstånd att han hade bett att han (Stor-Nila) skulle få ett lindrigt straff. 'För kanske jag var också mycket orsak till hans vrede.' Så han bad för han.

Fotografi av Stor-Nila 1883 vid hans frigivning från straffängelset på Långholmen där han hade avtjänat ett straff på två år och tre månader.

Bild: <http://www.arkion.se/>

Det är det vackraste minne jag har efter farfar. Detta minne det lever”.

Stor-Nila skonades från dödsstraff men fick två års straffarbete på Långholmen i Stockholm. Under fängelsetiden miste han sin renhjord och tvingades tillsammans med sin hustru leva som ”fattiglappar” resten av livet. Vintern 1899, när de båda var 77 år gamla, gjorde de en handelstur till Norge. På vägen hem såg de att ett oväder närmade sig. Det gamla paret gick in på en gård men blev avvisade av gårdsfolket varpå de fortsatte.

Efter några dagar orkade de inte längre ta sig fram i snöstormen. I död- och begravningsboken står följande anteckning om deras tragiska död: ”Fröso ihjel på fjellet nordost om Oxtinderna i närheten av Kjendsvandet. De igenfunnos den sjuttonde juni, liggande i snödrifvan med skidorna som hufvudgård. Mannen hade svept sin kolt om hustrun. Liken transporterades ned till Korgens kyrkogård i Norge, där de nedsattes i grafven den 20 juni.”

Så olyckligt slutade Stor-Nilas och Lill-dockas liv, men i människornas berättelser och minnen levde de länge kvar.

Källor: Moritz, Per. Fjällfolk. Livsformer och kulturprocesser i Tärna socken under 1800- och 1900-talen. Umeå Universitet, Umeå 1990, s. 66-69.

Edlund, Lars (red.) Hämma ska vi bo. Från Forn- Uman till Stensele och Storuman. Hembygskommittén i Storuman. Storuman 1989, s. 8994.

DAUM bd0299. Gardvik, Tärna sn. Inspelning med Isak Rydberg av Axel Ivarsson.

Stor-Nila var en lapp som kunde förvillra syna på folk. Han var ovanligt stor och reslig, så han var nog inte hel lapp. Då jag var barn kom han in i stugan en dag och bad att få låna en 25- öring. Sen tog han till att blåsa på slanten. Än blåste han den mitt av, och ibland gick den i flera bitar, och ibland i bara småsmulor. Sen gick han till granngården och ville låna en tia så skulle han lägga den i elden och ta ut den igen. Men ingen ville låna honom den, för de var rädd han skull bränn opp den. ”Då får jag väl ta min egen”, tyckte Nila, och så la han sedeln in i elden, och när den blev röd tog han sakta i den och drog ut den, så de sågo hur den vitnade igen och blev som vanligt.

I en annan gård kom han in och sa: ”Så granna fotografier ni har!”, ”Ja, men vi skull ha haft en förstoring”, sa husbonn. ”Ja, men titta”, sa Stor-Nila, och då dem titta opp så satt en förstoring på väggen inom glas och ram. Så länge dem såg på tavlan satt den kvar, men då de vände bort blicken försvann den.

En dag kom han in i en gård, där gumman satt och spann ull. Nila tiggde lite ull av gumman. Men hon tycktes ha så lite ull, så hon sa att hon hade int någon ull att ge bort. ”Nej, men nog ha hon väl nog ull, så jag kan få en sudd”, sa Nila. Och

gumman satt i en sådan ull, så hon rakt blev begravd i den, och spinnrocken stannade, för det lade sig ull överallt. Nila tog sig en ulltapp och gick, och då gumman såg upp hade hon ingen ull alls kvar.

Nila kom in i en gård där de hade en liten späddgris inne i en låda vid spisen. ”Så mycke grisar ni har här”, sa han. ”De är fäll int fler än en”, mente gumman i gården. Men då hon såg upp sprang det grisar överallt. Men så tog hon öga från dem, och då hon då återigen såg upp var det bara en kvar.

En gång skulle Nila åka tåg. Men han hade inte köpt biljett för hela resan. Då han då rest dit han köpt biljett skulle konduktören köra honom av tåget. ”Ja, nog kan jag stiga av, men då får ni också stanna där ni är”, sa Nila och steg av. Men sen kunde de inte få tåget igång igen. Hjulen slirade bara och de kom sig inte ur fläcken, förrän konduktören låtit Nila stiga på tåget för att fortsätta resan.

DAUM 2899. Karl Oscar Bergström, född 1872 i Sävar. Upptecknat av Astrid Norberg, Backen 1936.

Sammanställda av Susanne Idivuoma

Polskan

– en danstradition lever upp igen

Polskan i Västerbotten har haft många namn. Och nyanserna i dansstegen har varit minst lika många. Ett dokumentationsprojekt har givit Västerbottens folkdansare och spelmän tillgång till en gammal danstradition. Arbetet med att sätta ihop informanternas minnen till en återuppväckt polska var mödosam men tack vare fjorton spelmän, dansare och pedagoger har slängpolskan från Västerbotten återuppstått.

Text: Kicki Djärv

År 1979, när jag hade gått ut folkdanspedagogutbildningen utanför Stockholm, flyttade jag tillbaka till Umeå. Jag höll en del danskurser, men försörjde mig mest på att springvikariera på dagis. På torsdagskvällarna hade Gnid&Drag öppna spelkvällar på daghemmet Spiltan, där man kunde gå in och spela i mer eller mindre löst hopsatta konstellationer, eller bara sitta och prata om spel och dans. Jag gick låtkurser i Ungdomsringens och spelmansförbundets regi. Utöver det fanns det också öppna danskvällar på Ordenshuset. Dans- och musiklivet i Umeå var omfattande och dynamiskt.

Inspelningsresor

Thomas Andersson, en spelman som från början kommer från Bygdsiljum i Norra Västerbotten, var några år ute på inspelningsresor i Västerbottens län. Han spelade in folk som spelade och sjöng låtar och visor och lämnade sedan in banden till Dialekt-, ortnamns och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). Svenska Ungdomsringen för Bygdekultur stod som arbetsgivar.

Under dessa resor stötte han ideligen på folk som berättade om dans men eftersom han inte själv visste så mycket om dans, började vi tala om att han och jag tillsammans skulle åka ut i länet och spela in. Vi ordnade så att jag också fick arbete och sen åkte vi iväg under vårterminen 1980.

Västerbotten är stort och vi hade egentligen ingen plan för vår undersökning, utan utgick från befintliga kontakter som Thomas och jag hade med spelmän och andra (äldre) personer i länet. Med år och erfarenhet i bagaget skulle jag – om jag fått göra om dessa månader – koncentrerat mig till några få orter, minskat ned antalet informanter och gjort återkommande besök hos dessa istället.

Nåja, man kan ju inte göra om det och de inspelningar och anteckningar som finns är arkiverade. Vi bandade intervjuer hemma hos folk oftast i deras kök

över en kopp kaffe. De flesta var helt enkelt för gamla eller ofärdiga för att dansa och vi hittade nästan aldrig ett par som kunde dansa de äldsta danserna utan jag fick försöka lära mig både dam- och herrsteg, med varierande resultat. Jag köpte en anteckningsbok med hårda pärmar och efter varje besök eller när jag behövde komma ihåg vad vi skulle göra eller hade gjort tog jag fram närmsta penna och skrev. (Jag använder mig av dessa anteckningar fortfarande allt som oftast och har emellanåt lånat ut den till andra intresserade.)

I Burträsk ordnade vi i samarbete med den lokala ABF-avdelningen och folkmusikgruppen Burträskar´a en danskväll där vi bjöd in de i trakten som vi spelat in. Eftersom videospelningar var ovanliga då filmade vi detta på super-8. Under april månad ersatte Staffan Lundmark från Sörfors, Thomas som spelman.

Efter dessa intensiva månader av resande kors och tvärs med en envis kaffe- och småkaksdiet, var både tiden och jag helt slut. Min vänstra höft krånglade när jag dansade och jag insåg att jag måste försöka ta en annan väg i livet. Jag läste in några nödvändiga ämnen på Komvux och sökte sen in på museiutbildningen Kulturvetarlinjen, där jag bland annat läste lite etnologi.

Rekonstruktionsarbetet

Sent på våren 2002 blev jag kontaktad av Thomas Andersson. Han ville att vi skulle göra ett försök att återskapa polskedansen som vi stött på under våra insamlingar. Jag måste erkänna att jag aldrig tyckt att det var särskilt intressant att göra en rekonstruktion. 1980, när vi gjorde intervjuerna, fick jag den uppfattningen av dansen att den var samma tidstypiska modedans som redan finns upptecknad på flera håll i landet. Det är naturligtvis jättekul att veta det, men då kan man väl lika gärna dansa efter någon av dessa uppteckningar.

Kicki Djärv arbetar bland annat med att förbättra DAUM:s databas för att öka tillgängligheten till samlingarna. Hennes specialområde är dans och genom hennes genomgång av samlingarnas dansmaterial så synliggörs en del av arkivets innehåll som har kommit att intressera allt fler.

Thomas Andersson och Kicki Djärv bland andra spelmän värmer upp inför spelmansstämmans allspel på Gammlia, Umeå, 26/7 1980.

Foto: Curt Dalhgren, VK.

I Västerbotten dansade man till lokala spelmän som självklart satte sin prägel på musiken likaväl som att lokala stor-dansare skapade lokala moden i modet. Det finns ingenting som säger att vi inte lika gärna kan göra detta i nutid också. En särskilt viktig del inom det folkliga traderingen måste ju ändå vara dynamiken, förändringen.

Inom folkdansrörelsen har tyvärr ”namnsjuka”, fotvinkelsfixering och genuinitetshysteri frodats allt för länge, tycker jag. I mitt jobb som danspedagog har jag alltid sett som viktigare att visa på likheter som förutom att de förenklar inlärning även ökar möjligheten att använda dansen som mellanmänsklig kommunikation och njutning. Vi diskuterade det här i telefonen ett par gånger och till sist lovade jag ändå att ställa upp och åtminstone berätta om dansinventeringen och ta fram användbara delar ur dagboken.

Hur det nu blev så stannade jag kvar i gruppen och efter att några fallit bort och andra kommit till, var vi 14 stycken spelmän, dansare och pedagoger som träffades ungefär var fjortonde dag och provade oss fram till en fungerande polskedans. Vi använde oss av de fragment av dans och den polskemusik vi har spelat in och skrivit ner, vår samlade kunskap om polskedans i Sverige, dans i allmänhet och framför allt i Västerbotten.

Det var en strid. Den största striden gällde nog för min del att vi inte skulle fixera dansen så hårt, framförallt eftersom uppgifterna från informanterna skiftade i nyanserna, men även för att kunna få till stånd ett levande – inte konserverande – dansande.

Slängpolskan tar form

Under hösten 2003 började polskan allt mer ta form och vi satte som stoppdatum för vårt arbete att till Umeå Folkmusikfestival februari 2004 ha en kort föreställning, där vi för allmänheten skulle presentera vad vi kommit fram till så snyggt paketerat som möjligt.

I november tog vi med oss dansen, åkte till Margit och Enar Carstedt i Skarvjöby, Stensele sn, över da-

gen och spelade och dansade för dem. Enar var son till spelmannen Emil Carstedt och Enar och Margit hade dansat mycket. Vi var i kontakt med dem 1980, men fick aldrig tillfälle att spela in dem då. Nu var de i 80-års åldern, Margit hade syrgas och Enar hade haft en stroke. Huvudena var det inga fel i däremot och vi fick många värdefulla synpunkter och rättningar på dansandet.

Sen kom vi till den besvärliga punkten att döpa dansen. Det låter inte svårt, men vi hade ett antal namn att välja mellan och naturligtvis föredrog vi olika. I intervjuerna kallades dansen polska, gammppolska, slängpolska, gammsläng, gammppolska, hambopolska och hamburska. Jag tror det är alla. Vi diskuterade och sedan enades vi om namnet ”Slängpolska från Västerbotten”. Slängpolska för att det lät kul och fartigt och Västerbotten för att inte blanda ihop den med skånsk eller sörmländsk polska.

Västerbottenspolskan i radion

Inför föreställningen gjorde vi reklam för den på olika sätt, bland annat deltog spelmannen Daniel Pettersson och dansaren Alexandra de Paoli i ett radioprogram som även det finns arkiverat. På festivalen hade vi tre föreställningar och vi lärde också ut polskan. Föreställningen och en repetition är filmad och finns i arkivet. Under året som har gått har bland annat flera i gruppen lärt ut slängpolskan i olika sammanhang. Kerstin Berggren på Sveriges Radio har gjort ett radioprogram ”Himmelens mjuk i bena – en resa i tretakt”, som DAUM har fått en lyssningskopia av.

Jag vill att materialet ska vara lätt att spåra för vem som helst som har det minsta intresse av dans. Arkivet är ju offentligt och det känns bra att jobba för att göra det enkelt att hitta genom att till exempel skapa tydligare bandprotokoll. Nu när vi dessutom har skapat nytt utifrån det gamla materialet är det ännu viktigare att man kan backa om det behövs. Vi lever i vår egen tid och det här är vår tolkning och vårt sätt att använda det vi spelat in och tecknat upp.

Överkalixmålet hålls levande i Umeå

Text & foto: Karin Eriksson

Utrustade med den rejäla boken *ÖverköLisma:Le* och kaffe- och tetermosar sätter sig sex äldre herrar för att språka på Överkalixmålet. Dessa dialektala herrar träffas i en kvarterslokal på Öbackaområdet i Umeå en gång i månaden för att lära sig nya gamla ord på sin barnoms dialekt.

Boo Svartbo, pensionerad civilekonom och doktor inom social medicin, kommer ursprungligen från Svartbyn i Överkalix kommun. Larsolov Bygren, föredetta professor i socialmedicin, kommer från Lansjärv. Bert Aasa, pensionerad advokat och stadsdirektör, kommer också från Svartbyn.

Det var längesedan de flyttade från sin hemtrakt men de har fortfarande en del släkt som de kan hälsa på däruppe. Sigurd Fries deltar också. Han är professor em. i nordiska språk och har ingen koppling alls till Överkalix utan är med i cirkeln för att han intresserar sig för dialekten.

Landstingsrådet Inge Andersson och föredetta fängelsedirektören Björn Nilsson brukar också delta men är inte här just denna eftermiddag när DAUM-katta hälsar på.

Bränna

Överkalixmålsboken, som kursdeltagarna flitigt slår i, har skrivits av en grupp Överkalixbor i ett ABF-projekt och den innehåller en gedigen ordlista, en del grammatik och några berättelser. I Överkalix kommun bor i dag drygt 4000 personer. Själva Överkalix centrum hette förut i alla tider Bränna, ända från 1600-talet, men från och med kommunreformen på 1960-talet så fick centralorten namnet Överkalix efter kommunens namn.

– Så det är nya tiders påfund, Överkalixborna säger fortfarande Bränna om centralorten, säger Boo.

Bert Aasa, Sigurd Fries, Larsolov Bygren och Boo Svartbo träffas för att lära sig mer om överkalixmålet.

– Står det Överkalix på kartorna? Det var allvarligt, det måste vi ändra på, skrattar Larsolov som av de övriga kallas för Olle.

Enträget tjat om kurs

Överkalixmålet är att betrakta som den nordligaste genuina svenska dialekten. Runt Överkalix var ett traditionellt finskt- och samisktalande område. Olle bodde på gränsen till ett finsktalande område. Han hade inte Överkalixmålet som sitt modersmål, eftersom hans mamma var från Kalix och pappa från Överkalix och det blev svenska i hemmet. Men han pratade dialekt med sina kamrater och med gubbarna i skogen om somrarna. Sen glömde han bort språket och ville därför fräscha upp det på gamla da'r.

– Det är faktiskt Olle som är orsaken till att vi har den här kursen. Han har tjatat om det här i tio år att man måste ju ta tag i det här och när han har sagt 'man' har han menat jag, berättar Boo. Alla skrattar hjärtligt åt detta. Nu har gruppen träffats i ett års tid, och om målet har förbättrats kan inte DAUM-kattas utsända avgöra.

Sigurd hänger inte alltid med i alla berättelser men tycks trivas med den dialektala omgivningen.

– Det var en upplevelse att höra Boo berätta från en resa i Afrika med alla afrikanska namn på Överkalixmålet, säger Sigurd.

Förr var det vanligt att barnen inte kunde prata annat än dialekt när de började skolan och Boo berättar hur hans lärarinna blev arg på dem när de pratade Överkalixmål.

– Hon svarade icke även om hon förstod allt vi sa på överkalixmål, då fick vi en lugg att vi skulle minsann försöka prata svenska.

Försvenskning

Boo flyttade redan från bygden vid 15 års ålder men tycker att det är språket man hade i barndomen som sätter sig.

– 1940-talets språk, det är det jag kan. När jag nu lyssnar på inspelningarna på DAUM är det Överkalixmål från 80- och 90-talen. Och det har försvenskats mycket, suckar han.

Han vill inte riktigt erkänna det som riktigt Överkalixmål, dagens mer urvattnade dialekt.

– Det är två problem; det är skolan och massmedia som förstör dialekterna, hävdar han bestämt.

Bert är språkintresserad och har gått många andra språkkurser, bland annat finska. Han underhåller ibland sällskapet med berättelser som han skrivit på Överkalixmål.

– Det är märkliga barndomsminnen som han överlevt, skrattar Olle.

– Ja knappt, svarar Bert.

Blir det några besök upp till Överkalixbygden då?

– Jo, jag har en grav som jag besöker ibland, svarar Olle.

Och Bert var uppe i somras på ett femtioårsjubileum från sjätte klass i folkskolan.

– Det var mycket trevligt och väldigt annorlunda, det var inte alls som de här studentjubiléerna där man ska se vem som har klättrat högst på samhällsstegen och vem som har finaste bilen. Det här var inte alls frågan om nåt sånt. Det var bara en massa livsöden, berättar Bert entusiastiskt.

De konstaterar att många Överkalixbor i deras ålder ändå förblivit sin hembygd trogna. Olle berättar om ett annat jubileum där han var den som flyttat längst på sig – till Umeå. Utflyttningsvägen kom nog något senare spekulerar de.

Använder de då sin dialekt någon annanstans än här?

–Jo, jag har en bror i Uppsala som jag pratar med, svarar Bert. Det gör vi för att vi tycker det är kul, för att ingen annan förstår.

Karakteristiska drag för överkalixmålet:

·Endast akut accent.

·Diftonger, inte bara de urnordiska utan även nybildade sådana.

·Kortstavighet, alltså kort vokal som följs av kort konsonant.

·Skillnaderna mellan de tonande konsonanterna b, d, g och de tonlösa p, t, k inuti eller i slutet av ord upphävs. Svårt att avgöra om det är den tonande eller den tonlösa varianten.

·ng-ljud följs av ett hårt -g.

·inskottsvokal -e- förekommer ofta, ex: kaL(e)v.

·Endast tre genus: maskulinum, femininum och neutrum.

Endast två kasus: nominativ och dativ. Genitiv med -s förekommer bara i enstaka fall.

Några ord på överkalixmål:

bånt - högfärdig, mallig

bLäo - blyg

bLe:r - blad

goLa - småblåser, svag vind

garaäil - kraftig vind, snö- eller regnby

ka:T - yster, kvick

kröiTän - krydda

kvåmm a/a - kvävas

måor - mode

nutt - gnola, nynna

råsk si - äta mellanmål

verakäst - vedtrave

äilväis - periodvis

äint ne - ingenting

äoTwäilt - utvilad

öRsk - argsint

Ur *ÖverköLisma:Le*, boken om Överkalixmålet

Vikarierande samisk forskningsarkivarie

Susanne Idivuoma vikarierar för Ann-Christin Skoglund som samisk forskningsarkivarie sedan juni 2004. Ann-Christin är tjänstledig för doktorandtjänstgöring vid Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet. Under tiden fram till att Susanne anställdes har Olavi Korhonen varit anställd för beredningen av samiska ortnamnsärenden, vilket han kommer att vara även framöver i mindre omfattning.

Olavi har även hållit i en serie seminarier på DAUM om ume-samiskan och dess tillämpning inom ortnamnsberedningen, med deltagare från Umeå universitet, Same-tinget och Storumans Folkhögskola.

En stor del av arbetet vid DAUM handlar om att hjälpa besökare och andra som intresserar sig för arkivmaterialet. Vad gäller det samiska materialet kan frågorna gälla till exempel dialekter och ortnamn inom olika samiska områden, jojk, samiska näringar och gamla traditioner. En viktig del i arbetet är också samverkan med andra insti-

tutioner, exempelvis Västerbottens länsmuseum, sameföreningar och andra intresserade.

DAUM har medverkat i Läns-museets projekt, Informations-Öar, vid kommunbiblioteket i Vindeln samt vid produktionen av Läns-museets nya basutställning om Umeå stad, ForUm.

Umeå sameförening har under hösten och våren haft en studiecirkel om samernas närvaro i Umeå genom tiderna. Materialet från cirkeln ska till grund för ett samiskt inslag i ForUm-utställningen, och öppnas under Samiska veckan i mars. I de sammanhangen har DAUM:s samiska material kommit till användning.

Susanne Idivuoma

Foto:
Karin
Eriksson

John Francis Campbells äventyrliga resa

Text: Anna Sjöström, Illustration: Sara Meidell

De flesta känner till Carl von Linné och många vet nog också att han reste runt i Sverige under 1700-talet och då bland annat i Lappland. Men det är däremot färre som känner till att även andra har varit på upptäcktsresa i norra delen av vårt land och lämnat efter sig målande reseskildringar. Däribland skotten John Francis Campbell.

Carl-Henrik Berg har länge intresserat sig för sådana historiska reseskildringar, bland annat de som handlar om resor till Norrbotten, och han arbetar med att sammanställa en bibliografi över reseberättelser i Sverige. En av de många reseberättare som han stött på under sina efterforskningar är den skotske advokaten och folkloristen John Francis Campbell.

Han reste runt i norra Sverige under åren 1849 och 1850. John Francis Campbell föddes 1821 i Edinburgh. Efter att ha utbildat sig till jurist ägnade han större delen av sitt liv åt att resa omkring i världen och skriva berättelser om det han såg och upplevde. Campbell målade även akvareller som illustrationer av naturen, händelser eller de personer som han mötte på sina resor.

Campbells reseberättelser har ännu inte blivit utgivna utan finns samlade i Skottlands nationalbibliotek i Edinburgh, där man även kan hitta akvareller som han har målat i anslutning till sina resor.

Campbells första resa i Skandinavien genomfördes år 1849 och gick då norrut genom Norge upp till Finnmark. Under färden lärde han sig även lite norska. Återresan skedde längs Norrlandskusten ner till Sundsvall i en lätt tvåhjulsvagn, en så kallad karriol, tillsammans med advokatkollegan James Tomlin. Året därpå var Campbell tillbaka i Norrlands inland. Med häst och vagn reste han runt och besökte bland annat Tännforsen som han också målade av.

Campbells resa

”Körde hela dagen genom ett mycket vackert landskap; sjöar, kullar och skogar. Dagen mycket fin. Gjorde flera försök att skjuta änder. Tomlin var idag nära att helt abrupt göra sin sista resa. Han hade en

teori om att eftersom vi inte kände till vägen, och hästarna antagligen gjorde det, vore det bästa sättet att köra att låta hästen gå med fria tyglar som den ville, och endast reglera hastigheten med en kraftig käpp. Jag invände förgäves alltifrån Haparanda och hit.

Den här dagen hade vi just startat med en bra häst från en skjutsstation. Det var Tomlins tur att köra, och hästen travade på i god fart när vår hingst plötsligt fick infallet att tvärt svänga av till vänster, nedför en brant brink till ett fält där några av hans kamrater gick och betade i allsköns ro.

Tömmarna låg i en enda röra på förskinnnet, så det var fåfängt att försöka ingripa. Jag satt och rökte en cigarr, och på ett ögonblick kastades jag ur vagnen och ut på körvägen, i det att ena hjulet rullade över en väldigt jordfast sten. Jag klarade mig utan skador, och min cigarr satt ännu kvar i mungipan.

Det gick inte lika bra för Tomlin, vars ben trasslade in sig i tömmarna och i de tre laddade gevär vi ställt mitt i vagnen för den händelse vi skulle träffa på vilt. Han blev hängande med överkroppen utanför vagnen, vilt paddlande med armarna och skrikande ’Ptroo’ i det mest otröstliga tonläge.

Jag rusade förbi min nedslagne kompanjon och fram till hästen, och lyckades få ett fast tag om dennes huvud. Nu rullade Tomlin ur vagnen, och efter honom gevären. Ett gevär som vilat mot hans rygg och pekade mot hans huvud visade sig ha blivit osäkrat i fallet. För ett ögonblick stod vi och stirrade på varandra, osäkra om vad vi skulle säga, men när vi såg att vi båda var helskinnade brast vi ut i ett gapskratt som varade i flera minuter.

Efter detta besinnade vi oss och konstaterade att det hela hade kunnat sluta illa, så vi ledde allvarsamt vår hemlängtgande hingst tillbaka uppför brinken, och återtog vår färd, gratulerande varandra till vår goda tur. Tomlin körde med lätt hand resten av vägen...”

Ovanstående citat kommer från Carl-Henrik Bergs översättningar av John Francis Campbells reseskildringar. Fler historier kan man hitta bland annat i tidskriften Jul i Jämtland 1994, årg. 59.

Axplock ur inkomna skrifter

Sammanställt av: Anna Sjöström
och Angelica Lindgren

DAUM får stundtals in material från allmänheten. Det kan till exempel röra sig om samlingar, uppsatser, musik och forskning som givaren tror kan vara av intresse för arkivet. Här följer ett litet axplock av skrifter som på senare tid har kommit in till DAUM.

Stöcksjö by genom tiderna

Texten lånades ut till DAUM av Harriet Åberg, Umeå. Texten om Stöcksjö by skannades in och skrevs ut så att DAUM fick ett eget exemplar. Grunden för texten är handlingar från 1700-talet fram till 1950 blandat med äldre människors minnen från sent 1800-tal och framåt. Edv. Åberg har författat texten som behandlar byns historia, utveckling, seder och bruk m.m.

Dialektinspelning från Strandåker

Degerfors socken i Västerbotten är en uppsats som innehåller transkriptioner, översättningar och kommentarer av en intervjuad person från byn Strandåker. Bandet som texten är baserad på finns i DAUM:s samlingar, FFÖN 686. Författaren till uppsatsen är Gudrun Borglund, hon skrev den under sin studietid vid Uppsala universitet 1972.

Ordlista på Bondespråket

DAUM har en kopia av ordboken *Ordlista på Bondespråket i norra Degerfors socken belägen uti medlesta delen af Westerbottens län*. Denna ordlista är från 1878 och skriven av Olof Löfgren, som var folkskollärare. Ordboken finns även på stadsbiblioteket i Umeå.

Byn Vargträsk historia

Byn Vargträsk historia av O. P. Pettersson tar bland annat upp de första nybyggarna som kom till Vargträsk, och de lappar som då var

Högsjö hembygdsförening har under 2004 lämnat in en stor samling dialektord, upptecknade på små papperslappar av Erik Johan Dahlberg. Dessa förvaras i små trälådor.

Foto: Karin Eriksson

bosatta på platsen. O.P. Pettersson behandlar även senare historia, då bland annat om skogsförsäljning och avvittring. Exemplaret som DAUM har är en kopia av det som finns vid Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala.

Täfte-häfte

Häftet av Carin Sjöström handlar om byn Täfteås historia, från forntid till nutid. Där behandlas bland annat fornminnen, rösen, labyrinth, vrak och sjöolyckor. Man får veta varifrån namnet Täfteå kommer och läsa om viktiga händelser i byn genom historien. Carin har samlat material i arkiv, pratat med forskare och intervjuat personer bosatta i byn.

Ångermanländska dialektord

Högsjö hembygdsförening har under 2004 lämnat in en stor samling dialektord, upptecknade på små papperslappar. Dialektuppteckningarna utgörs av tusentals små handskrivna lappar med dialektuttryck från södra Ångermanland. Uppteckningarna är gjorda av Erik Johan Dahlberg och lämnades i slutet av 1950-talet till Högsjö för-

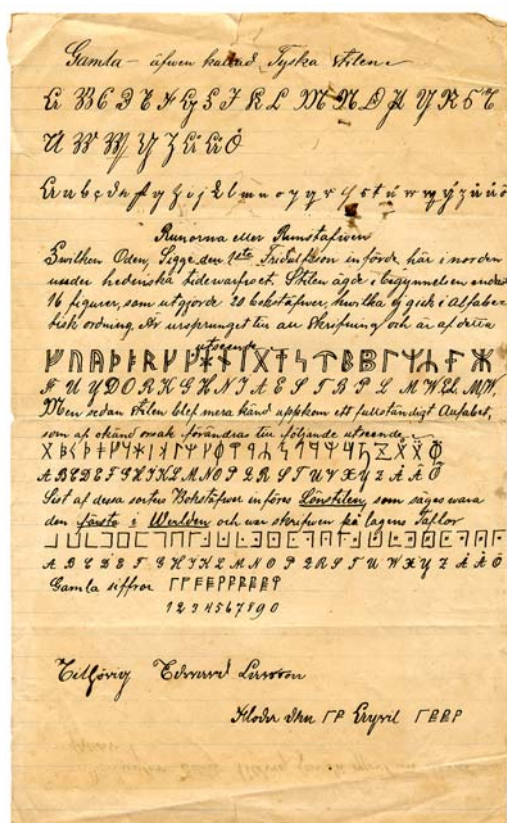
samlings arkiv, som nu valt att deponera samlingen på DAUM. E J Dahlberg föddes 1882 i By i Högsjö socken och han avled 1964. Dahlberg har också lämnat annat historiskt material från Högsjö till Landsarkivet i Härnösand och även lämnat in dialektuppteckningar och besvarat frågelistor från Uppsala landsmålsarkiv (ULMA).

Etnologisk boksamling

Kurt Genrup, professor vid Institutionen för kultur och medier vid Umeå universitet, har under 2004 lämnat en större boksamling till DAUM. Samlingen omfattar 750 böcker och tidskrifter, samt drygt 160 särtryck. Samlingen består av främst etnologisk litteratur.

1500 Etnologiuppsatser

Umeå universitet, Institutionen för kultur och medier, har under våren 2004 lämnat till DAUM ca 1.500 etnologiuppsatser från hela landet, samt ca 3.000 särtryck inom ämnet etnologi.

Om Kensingtonstenen

Text: 𐌺𐌹𐌰𐌿𐌸𐌸𐌹𐌺𐌻 𐌹𐌿𐌰𐌿𐌸𐌹𐌺𐌻

I förra numret av DAUM-katta skrev Tryggve Sköld om en möjlig koppling mellan ett par ark med runalfabeten, skrivna på 1880-talet och den märkliga runstenen i Minnesota som påstår sig vara från 1300-talet, ristad av nordbor långt före Columbus landstigning. Allt sedan stenen hittades år 1898 har debatten pågått om dess äkthet. Diskussionen har ofta varit mycket het och Tryggve lade en hel del ved på brasan med sin framställning i DAUM-katta. Det sensationella fyndet i DAUM:s arkiv uppmärksammades i media och diskussionen om Kensingtonstenens äkthet fick ny fart. Detta är det slutliga beviset för att stenen är en förfälskning menar kritiker. Inte alls! menar stenens stridbara vänner.

I detta nummer av DAUM-katta vill vi komplettera uppgifterna kring de "Larssonska runorna" med att det inte är Edward Larsson som har skrivit båda bladen. Hans bror Emil skrev det äldre bladet.

För den som väntar på mer om Kensingtonstenen så kan jag tänka mig att det är klokt att bevaka DAUM-katta i fortsättningen. Tryggve är här ganska ofta, och han skriver...

SKRIFTER UTGIVNA AV DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ

Serie A. Dialekter

1. **Evert Larsson och Sven Söderström**, Hössjöområdet: ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt / på grundval av Evert Larssons samlingar; utarbetad av Sven Söderström. - 2. uppl. 1980. **Pris 85:-**
2. **Algot Hellbom**, Äldre källor till Medelpads bygdemål. 1981. **Pris 40:-**
3. **Olavi Korhonen**, Samisk-finska båttermen och ortnamnelement och deras slaviska bakgrund : en studie i mellanspråklig ordgeografi och mellanfolklig kulturhistoria. 1982. **Pris 40:-**
4. **Magdalena Hellquist**, Abraham Abrahamsson Hülphers och folkmålen i Westerbotten : ett bidrag till dialektstudiets historia. 1984. **Pris 30:-**
5. **Harald Fors**, Ordbok över Öre-Långelemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1984. **Pris 85:-**
6. **Harald Fors**, Register till Ordbok över Öre-Långelemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1985. **Pris 40:-**
7. **Folkmålsberättelser från Västerbottens inland** : inspelningar från Örträsk socken / utskrivna och kommenterade av Harald Fors. 1986. **Pris 40:-**
8. **Margareta Svahn**, Finnskägg, tåtel och sia : om folkliga namn på gräs. 1991. **Pris 125:-**
9. **Staffan Wiklund**, Våtmarksord i lulemålen : en ordgrupp sedd ur informant- och intervjuarperspektiv. 1992. **Pris 125:-**
10. **Jan-Olov Nyström**, Ordbok över lulemålet : på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken. 1993. **Pris 125:-**
11. **Åke Hansson**, Nordnorrländsk dialektatlas. 1. Text. 2. Kartor. 1995. **Pris 170:-**
12. **Astrid Lundgren**, Ordbok över Nysätramålet : en nordvästerbottnisk dialekt. 1997. **Pris 220:-**
13. **Asbjørg Westum**, Ris, skäver och skärva : Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt perspektiv. 1999. **Pris 145:-**

Serie B. Namn

1. **Nordsvenska Ortsboöknamn** / sammanställda av Lars-Erik Edlund. 1984. **Pris 105:-**
2. **Lars-Erik Edlund**, Studier över nordsvenska Ortsboöknamn. 1985. **Slutsåld**
3. **Else Britt Lindblom**, Studier över önamnen i Luleå skärgård. 1988. **Pris 105:-**

Serie C. Folkminnen och folkliv

1. **Phebe Fjellström**, Väckelsen, folkmusiken och folkrörelserna. 1981. **Pris 30:-**
2. **Visor i västerbottnisk tradition** / i urval av Alf Arvidsson. 1981. **Slutsåld**
3. **Alf Arvidsson** och **Tone Dahlstedt**, Vitra och bäran : två studier i norrländsk folktrö. 1983. **Slutsåld**
4. **Alf Arvidsson**, Arbetslivets folktrö : en sammanställning av traditionsmaterial från Övre Norrland. 1986. **Pris 40:-**
5. **Carl Johansson**, Mujto : minnen från jägar- och fiskartiden och den gamla renkonstens dagar. 1989. **Slutsåld**
6. **Slatta fra Västerbottn** : 415 spelmanslåtar från Västerbotten / samlade och kommenterade av Siw Burman och Gunnar Karlsson. 1987. **Slutsåld**
7. **Magdalena Hellquist**, Bättre grå kaka än ingen smaka : ordspråk och talesätt i Övre Norrland. 1986. 2. översedda uppl. 1995. **Pris 125:-**
8. **Albin Edlund**, Vårleden : minnesbilder från Holmön. 1991. **Pris 85:- hft., 120:- inb.**
9. **Olof Petter Pettersson**, Nybyggares dagliga leverne. 1999. **Pris 250:-**
10. **Irene Nilsson**, Det som en gång var...: Ett småbrukarår i södra Lappland. 2004 **Pris 150:-**

Serie D. Meddelanden

1. **Tone Dahlstedt** och **Barbro Holmgren**, Nordfinska evakueringen till Skelleftebygden 1944-1945 : de finska "koflickornas" vistelse i Sverige. 1979. **Pris 10:-**
2. **Pirjo Rissanen**, Samiskt fältarbete. 1981. **Slutsåld**
3. **Lillian Rathje**, Norrländsk folkmedicin : sammanställning av folkmedicinskt arkivmaterial. 1984. **Slutsåld**
4. **Sameland i förvandling**. 1986. **Slutsåld**
5. **O. P. Pettersson, Lapplandsforskaren** : fem föredrag. 1994. **Pris 65:-**

Serie E. Växtnamn

1. **Aspekter på växtnamn**. 1997. **Pris 125:-**
2. **Gustav Fridner**, Folkliga växtnamn i Västerbotten / Redigerad av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt. 1999. **Pris 170:-**

Serie F. Musikliv

1. **Gunnar Ternhag**, Jojksamlaren Karl Tirén. 2000. **Pris 150:-**
2. **Alf Arvidsson**, Från dansmusik till konstnärligt uttryck: framväxten av ett jazzmusikaliskt fält i Umeå 1920-1960. 2002. **Pris 160:-**

ÖVRE NORRLANDS ORTNAMN

Ortnamnen i Norrbottens län

- 3A Bodens kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1987. **Pris 85:-**
- 5 Haparanda kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1992. **Pris 125:-**
- 7A Kalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1980. **Pris 40:-**
- 7B Kalix kommun : naturnamn / av Gunnar Pellijeff. 1985. **Pris 65:-**
- 9A Luleå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1990. **Pris 85:-**
- 11A Piteå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1988. **Pris 85:-**
- 13A Överkalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1982. **Pris 40:-**
- 14 Övertorneå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1996. **Pris 125:-**

Ortnamnen i Västerbottens län

- 14A Vännäs kommun : bebyggelsenamn / av Claes Börje Hagervall. 1986. **Pris 65:-**

ÖVRIGA UTGIVNINGAR

Kattgöbben Mormoras : saga på Ume-/Sävarmål. Texthäfte. **Pris 40:-**

Kattgöbben Mormoras : sagan inläst av Filip Gerhardsson på CD/kassett. **CD 120:-, kassett Pris 80:-**

Filip Gerhardssons skrönor. 10 CD eller kassetter. **Pris 100:-/kassett, 120:-/CD**

Tomas Fischer Trio. CD med Umeås jazzprofiler. **Pris 150:-**

DAUM-Katta : nyhetsblad. Nr. 1(1994) -. 1-2 nr/år. **Gratis**

bothnia
ANTIK & ANTIKVARIAT

Ny uppdaterad hemsida

www.bothnia.se

I Norrlands äldsta antikvariat kan du botanisera bland över tiotusen böcker i de flesta ämnen, från alla epoker. En specialité är böcker rörande topografi, historia, konst & hantverk, kultur, djur & natur, släkter, socknar & städer, språk, resor med mera om norra Skandinavien, främst Lappland / Sápmi.

Sedan två år tillbaka har vi öppnat en avdelning med i första hand 1900-talsdesign i form av möbler, lampor, bestick, keramik, kuriosas, glas, plast, porslin av kända formgivare som Hertha Bengtsson, Karin Björquist, Erik Höglund, Lisa Larson, Vicke Lindstrand, Stig Lindberg, Anita & Gunnar Nylund, Marianne Westman med flera.

Besök vår uppdaterade hemsida **www.bothnia.se** där cirka sju-tusen böcker och ett urval gamla saker finns presenterade.

Välkomna! Anna-Bell & Janne

Antikvariat Bothnia ~ Kommendörsgatan 3 ~ 911 32 Vännäs ~ Butik: 0935-109 25
antik@bothnia.se ~ 070-516 00 29 ~ books@bothnia.se ~ 070-516 89 90 ~ www.bothnia.se
Butik: Tor-Fre 12-17 ~ Lör 12-15 ~ ofta öppet även mån-ons

Vi köper allt från enstaka föremål till hela hem!

SPRÅK- OCH FOLKMINNESINSTITUET
DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)

Länsmansvägen 5, 904 20 UMEÅ,

Telefon expedition och bibliotek 090-13 58 15

Telefax 090-13 58 20

daum@sofi.se

www.sofi.se/daum/

Arkivchef 13 58 16 , Förste forskningsarkivarie 13 58 18

Forskningsarkivarier 13 58 17 (samiska), 13 65 33 (datorer), 13 65 63 (musik),

13 58 53 (assistenter), 13 58 54 (assistent)